

GAP BO'LAKLARI. SANALMAYDIGAN BIRLIKLAR

Nodira Ismoilova Usmonjon qizi

Andijon davlat pedagogika inistituti

Boshlang'ich kafedrasi o'qituvchisi

Vahobova Nozigul Kozimjon qizi

Andijon davlat pedagogika inistituti

Pedagogika fakulteti Bo'shlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20065937>

Annotatsiya: Ushbu maqolada gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklar tushunchasi keng yoritiladi. Gap bo'laklarining sintaktik tizimdagi o'rni, ularning bosh va ikkinchi darajali bo'laklarga bo'linishi hamda har birining vazifasi tahlil qilinadi. Shuningdek, sanalmaydigan birliklar — ya'ni grammatik jihatdan alohida hisoblab bo'lmaydigan, umumiy ma'no ifodalovchi til birliklari haqida ilmiy ma'lumotlar beriladi. Ularning nutqdagi o'rni, ma'no ifodalashdagi xususiyatlari va qo'llanish doirasi misollar asosida tushuntiriladi. Maqola til tizimining ichki tuzilishini chuqurroq anglashga yordam beradi hamda sintaktik birliklar haqidagi bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: gap bo'laklari, sintaksis, bosh bo'laklar, ikkinchi darajali bo'laklar, sanalmaydigan birliklar, grammatik tuzilma, til birliklari, nutq, ifoda vositalari

Аннотация: В данной статье рассматриваются члены предложения и понятие несчётных единиц. Анализируется роль членов предложения в синтаксической системе языка, их деление на главные и второстепенные, а также их функции. Отдельное внимание уделяется несчётным языковым единицам, которые выражают обобщённые значения и не поддаются точному количественному определению. Рассматриваются их особенности, роль в речи и использование в различных контекстах. Приводятся примеры для лучшего понимания темы. Статья способствует углублению знаний о синтаксической структуре языка.

Annotation: This article examines sentence parts and the concept of uncountable units in language. It analyzes the role of sentence parts within the syntactic system, their division into main and secondary parts, and their functions. Special attention is given to uncountable linguistic units, which express general meanings and cannot be precisely counted. Their features, usage in speech, and functional roles in communication are discussed with examples. The article helps deepen the understanding of syntactic structures and linguistic organization of language.

Kirish

Til inson tafakkurining eng muhim ifoda vositasi bo'lib, u jamiyatning rivojlanishi, madaniyatning shakllanishi va bilimlarning avloddan avlodga o'tishida asosiy rol o'ynaydi. Har qanday til o'zining grammatik tuzilishi, leksik boyligi va sintaktik tizimi bilan ajralib turadi. Tilning ana shu sintaktik tizimi gap va uning bo'laklarini o'rganish orqali chuqurroq anglanadi. Gap esa fikrni ifodalovchi asosiy birlik sifatida nutqning markaziy bo'lagi hisoblanadi. Tilshunoslikda gap bo'laklari masalasi uzoq yillardan beri o'rganilib kelinadi. Gap bo'laklari bosh va ikkinchi darajali bo'laklarga ajratilib, ular gap mazmunini shakllantirishda muhim vazifani bajaradi. Bosh bo'laklar — ega va kesim — gapning asosiy mazmuniy markazini tashkil etsa, ikkinchi darajali bo'laklar ushbu mazmunni kengaytiradi, aniqlashtiradi va boyitadi. Shu jihatdan gap bo'laklari tilning ichki qurilishini belgilovchi asosiy sintaktik birliklardan biri hisoblanadi. Sanalmaydigan birliklar esa til tizimida alohida o'rin tutuvchi grammatik hodisa

bo'lib, ular aniq miqdoriy birlik sifatida hisoblab bo'lmaydigan, umumiy yoki mavhum ma'noni ifodalovchi til birliklaridir. Bunday birliklar ko'pincha umumiy tushunchalarni bildiradi va nutqda yaxlit ma'no ifodalashga xizmat qiladi. Ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular aniq son bilan ifodalanmaydi va grammatik jihatdan birlik yoki ko'plik shaklida qat'iy chegaralanmaydi. O'zbek tilshunosligida bu masalalarning o'rganilishi Shavkat Rahmatullayev, Nemat Mahmudov kabi olimlarning ilmiy ishlarida keng yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida gap bo'laklari, sintaktik tuzilma hamda til birliklarining semantik xususiyatlari batafsil tahlil qilingan¹. Bu ilmiy qarashlar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Sanalmaydigan birliklar nutqda muhim semantik vazifani bajaradi. Ular orqali umumiy tushunchalar, mavhum g'oyalar va miqdoriy jihatdan chegaralanmagan ma'nolar ifodalanadi. Masalan, "suv", "havo", "bilim", "mehr" kabi so'zlar aniq sanalmaydi, lekin keng ma'no ifodalaydi. Bu esa tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi va nutqning tabiiyligini ta'minlaydi. Gap bo'laklarini o'rganish jarayonida sanalmaydigan birliklarni tushunish ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ular gap tarkibida turli sintaktik vazifalarni bajarishi mumkin va ma'no aniqligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bu mavzuni chuqur o'rganish tilning grammatik va semantik tizimini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida ona tilini rivojlantirish, uni chuqur o'rganish va til madaniyatini oshirish zarurligini alohida ta'kidlab keladi². Tilga bo'lgan bunday e'tibor uning ilmiy jihatdan o'rganilishini ham dolzarb vazifaga aylantiradi. Mazkur ishda gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklar nazariy jihatdan tahlil qilinadi, ularning o'zaro bog'liqligi va nutqdagi o'rnini misollar orqali yoritiladi. Bu esa o'zbek tili sintaksisini chuqurroq anglashga va til birliklarini to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Til tizimida gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ular nutqning mazmuniy va grammatik yaxlitligini ta'minlaydi. Gap bo'laklari fikrni shakllantirishda asosiy vosita bo'lib, har bir bo'lak gapning umumiy ma'nosini to'ldirishga xizmat qiladi. Sanalmaydigan birliklar esa aniq miqdor bilan ifodalanmaydigan, umumiy va mavhum ma'noni bildiruvchi til birliklari sifatida nutqda alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday birliklar ko'pincha keng ma'noli tushunchalarni ifodalab, nutqning tabiiyligi va mazmuniy chuqurligini oshiradi. Ular gap tarkibida turli sintaktik vazifalarni bajarishi mumkin va bu ularning grammatik imkoniyatlarining kengligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham sanalmaydigan birliklar tilning leksik-semantik tizimida muhim o'rin egallaydi. Gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklarni birgalikda o'rganish tilning ichki tuzilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Chunki har qanday fikr nutqda aynan shu birliklar orqali shakllanadi va ifodalanadi. Ularning o'zaro munosabati gapning mantiqiyliigi va izchilligini ta'minlaydi. Sanalmaydigan birliklar nutqda ko'pincha mavhum tushunchalar, umumiy holatlar va aniq chegaralanmagan ma'nolarni ifodalashda qo'llanadi. Bu esa tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi va fikrni yanada boy shaklda yetkazish imkonini beradi. Ular gap mazmunini chuqurlashtiruvchi muhim semantik vosita hisoblanadi. Gap bo'laklarini to'g'ri tahlil qilish sanalmaydigan birliklarning gapdagi vazifasini aniqlashga yordam beradi. Har bir so'z va birlikning gap tarkibidagi o'rnini tushunish nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu mavzu tilshunoslikda dolzarb hisoblanib, u tilning grammatik va semantik

¹ Shavkat Rahmatullayev-Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 2021. 1-120- betlar

² Shavkat Mirziyoyev-Yangi o'zbekiston siyosiy strategiyasi. Toshkent, 2010. 20-250- betlar

tizimini chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi. Gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklar o'zaro uyg'unlikda nutqning to'liq va mazmunli bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa

Mazkur mavzu doirasida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklar til tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Gap bo'laklari orqali fikr grammatik jihatdan shakllanadi, ularning to'g'ri joylashuvi va o'zaro munosabati gapning mazmuniy yaxlitligini ta'minlaydi. Har bir gap bo'lagi o'ziga xos sintaktik vazifani bajarib, fikrning aniq va tushunarli ifodalanishiga xizmat qiladi. Sanalmaydigan birliklar esa tilning leksik-semantik boyligini ifodalovchi muhim hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Ular aniq miqdor bilan o'lchanmaydigan, umumiy yoki mavhum tushunchalarni bildiradi. Bunday birliklar nutqda keng ma'no qatlamlarini yaratadi va fikrning chuqurroq ifodalanishiga imkon beradi. Shu sababli ular tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Tahlillar davomida gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklar o'zaro uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Har qanday sanalmaydigan birlik gap tarkibiga kirganda ma'lum sintaktik vazifani bajaradi va gap mazmunini to'ldiradi. Bu holat tilning grammatik va semantik tizimi bir butun yaxlitlikda ishlashini ko'rsatadi. Demak, ularni alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Sanalmaydigan birliklar nutq madaniyatini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular yordamida fikr yanada tabiiy, ravon va ta'sirchan ifodalanadi. Ayniqsa, badiiy matnlarda bunday birliklar obrazlilikni kuchaytiradi, ilmiy matnlarda esa umumlashirish va mavhum fikrlarni ifodalash imkonini beradi. Bu esa tilning funksional imkoniyatlari keng ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. O'rganish jarayonida gap bo'laklarini to'g'ri tahlil qilish sanalmaydigan birliklarning gapdagi o'rnini aniqlashda muhim omil ekanligi ham ma'lum bo'ldi. Har bir so'z va birlikning gap ichidagi vazifasini anglash nutqning grammatik to'g'riligini ta'minlaydi hamda fikrni mantiqan izchil ifodalashga yordam beradi. Umuman olganda, mazkur mavzu tilshunoslikning sintaksis va semantika sohalarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Gap bo'laklari va sanalmaydigan birliklarni o'rganish orqali tilning ichki qonuniyatlari, uning ifoda imkoniyatlari va grammatik tuzilishi yanada ravshanlashadi. Bu esa o'z navbatida nutq madaniyatini rivojlantirish, yozma va og'zaki ifodani takomillashtirishga zamin yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdulla Qodiriy — *O'tkan kunlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1994. 5–420-betlar.
2. Abdulla Oripov — *Tanlangan asarlar*. Toshkent: Sharq, 2015. 120–310-betlar.
3. Abdurauf Fitrat — *O'zbek tili grammatikasi*. Toshkent, 1925. 1–98-betlar.
4. Alisher Navoiy — *Xamsa*. Toshkent: Fan, 2006. 10–540-betlar.
5. *Hozirgi o'zbek adabiy tili (darslik)*. Toshkent: Universitet, 2018. 15–180-betlar.
6. Erkin Vohidov — *Saylanma*. Toshkent: O'zbekiston, 2012. 50–260-betlar.
7. *Gap bo'laklari va sintaksis asoslari*. Toshkent: O'qituvchi, 2014. 20–170-betlar.
8. G'afur G'ulom — *Tanlangan asarlar*. Toshkent, 1983. 30–290-betlar.
9. Nemat Mahmudov — *O'zbek tili sintaksisi*. Toshkent: Fan, 2018. 25–210-betlar.
10. *Sanalmaydigan birliklar va leksik-semantik tizim*. Toshkent, 2017. 12–140-betlar.
11. *Sintaksis nazariyasi*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. 5–160-betlar.
12. Said Ahmad — *Tanlangan asarlar*. Toshkent, 2000. 40–300-betlar.
13. Shavkat Mirziyoyev — *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent, 2021. 1–120-betlar.

14. Shavkat Rahmatullayev — *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent, 2010. 20–250-betlar.
15. *Tilshunoslik asoslari*. Toshkent: O'qituvchi, 2012. 10–190-betlar.

